

Edukacja retoryczna w Europie – dominujące tendencje

1. Wstęp¹

Potrzeba kształcenia retorycznego na poziomie szkolnictwa wyższego jest sprawą oczywistą. Troska o umiejętne formułowanie przekazu, a także o umiejętne odczytywanie komunikatów to kluczowy aspekt szeroko rozumianej sztuki wymowy, a zarazem warunek sprawnego porozumiewania się. Umiejętności komunikacyjne znajdują się wśród oczekiwań, jakie stawia się przedstawicielom wielu profesji. Tzw. kompetencje miękkie, czyli właśnie umiejętność komunikowania się z drugim człowiekiem, stają się dziś jedną z bardziej pożądaných i oczekiwanych społecznie cech życia obywatelskiego. Z tej przyczyny retoryka – przynajmniej w formie przedmiotów obligatoryjnych – znajduje się w kanonie wielu kierunków studiów, a zwłaszcza tych z obszaru nauk humanistycznych i społecznych. Retoryka znajduje również swoje miejsce w programie kształcenia uniwersyteckiego jako odrębny kierunek studiów. Z uwagi na swój interdyscyplinarny charakter i możliwość szerokiego zastosowania, retoryka – jako przedmiot – pojawia się na różnych kierunkach studiów, zaś jako odrębny kierunek – na różnych wydziałach. Analiza wybranych propozycji edukacyjnych z zakresu szeroko rozumianej retoryki pokazuje, że profil studiów z zakresu retoryki oraz i ich cel zależy od dyscypliny naukowej, w kontekście której realizowane jest kształcenie retoryczne². Choć historycznie i systemowo jest ona powiązana z filozofią, to nie zawsze dostrzega się ten związek we współczesnej edukacji retorycznej. Sposobów powiązania retoryki z innymi dyscyplinami można dostrzec co najmniej kilka³. Sięgają one swymi korzeniami albo wprost do filozofii, albo do nauk o języku lub nauk społecznych. W niniejszym tekście punktem wyjścia jest klasyfikacja dziedzin i dyscyplin naukowych OECD, w której filozofia, językoznawstwo, lingwistyka, a także poszczególne filologie

---

¹ Niniejszy artykuł jest elementem projektu dotyczącego edukacji retorycznej na poziomie studiów wyższych. Zadaniem badawczym projektu jest wskazanie na potrzebę usytuowania edukacji retorycznej w kontekście filozoficznym. Zadanie to w sposób szczególny dotyczy poziomu edukacji wyższej w Polsce, jednak rozpatrywane będzie na tle edukacji retorycznej w Europie.

² W artykule ograniczę się do wybranych uniwersytetów europejskich, pomijając uczelnie polskie. Jest to podyktowane dalszą perspektywą badawczą, która uwzględni artykuł zestawiający edukację retoryki w Europie z edukacją retoryki w Polsce. Warto dodać, że w 2011 r. ukazała się publikacja *Dydaktyka retoryki*, stanowiąca zbiór artykułów nt. edukacji retorycznej. Choć większość tekstów dotyczy kształcenia w Polsce, to pojawia się również artykuł dotyczący edukacji retorycznej w USA (autorstwa Z.J. Lichańskiego) oraz w Niemczech (autorstwa B. Mikołajczyk). Zob. B. Sobczak, H. Zgólkowa, (red.) *Dydaktyka retoryki*, Poznań 2011.

³ Por. tamże.

umiejscowione są w dziedzinie nauk humanistycznych. Z uwagi na znaczące różnice pomiędzy filozofią a wspomnianymi dyscyplinami w obszarze stosowanych metod oraz celu badań, w dalszej części pracy będę odróżniała podejście filozoficzne od podejścia nauk o języku⁴. Zaznaczam, że moim celem nie jest stworzenie podziału logicznego dyscyplin zajmujących się językiem, a przeprowadzona typologizacja ma na celu wyodrębnienie grup dyscyplin, w powiązaniu z którymi uprawia się retorykę.

W ramach podejścia filozoficznego do retoryki dostrzec można jej powiązanie z: 1) logiką – w kontekście schematów argumentacyjnych, 2) filozofią języka – w kontekście teorii działania komunikacyjnego, 3) filozofią kultury – w kontekście teorii wytworów słownych, 4) filozofią człowieka – w kontekście osobowych interakcji i teorii uczuć, czy 5) etyką – w kontekście oceny moralnej technik perswazji i wywierania wpływu. W obszarze humanistycznych nauk o języku, retorykę uprawia się zazwyczaj: 1) w powiązaniu z językoznawstwem – w kontekście teorii wymowy, lingwistyki tekstu, stylistyki; albo 2) w powiązaniu z literaturoznawstwem – w kontekście tzw. krytyki literackiej czy też badań nad gatunkami retorycznymi. Podejście prezentowane na gruncie nauk społecznych wykorzystuje narzędzia retoryczne najczęściej w odniesieniu do: 1) nauk o komunikowaniu – w kontekście komunikacji interpersonalnej, dziennikarstwa oraz przekazów medialnych; 2) marketingu – w kontekście skutecznej perswazji w obszarze reklamy i public relations; 3) prawa – w kontekście kształtowania umiejętności komunikacyjnych i kompetencji retorycznych prawników, 4) psychologii – w kontekście metod wywierania wpływu na ludzi⁵.

Przedstawione wyżej grupy dyscyplin w kontekście których uprawia się retorykę mają również przełożenie na jej nauczanie. W dalszej części przedstawię modele edukacji retorycznej obecne na wybranych europejskich uniwersytetach. Wiele z nich, choć nie posiada odrębnego kierunku retorycznego, to jednak włącza retorykę – *explicite* już w samą

⁴ Podejście proponuję rozumieć jako różnicę w przedmiocie formalnym poszczególnych dyscyplin. Zgodnie z przyjętym w metodologii nauk rozumieniem, przedmiot materialny to przedmiot badań, natomiast przedmiot formalny jest aspektem, w jakim dana dyscyplina zajmuje się przedmiotem badań. Zgodnie z tym, np. logika oraz filologia mają ten sam przedmiot badań (przedmiot materialny), którym jest język. Różnią się natomiast przedmiotem formalnym: ogólnie rzecz ujmując logika bada język w aspekcie jego struktury, natomiast filologia uwzględnia kontekst kulturowy, historyczny, itp.

⁵ Zob. P. Aczél, *Teaching rhetoric: A proposal to renew rhetorical education in Hungarian and Central European contexts*, „Govor” 36:2019, nr 1, s. 55–77; G. A. Hauser, *Teaching rhetoric: Or why rhetoric isn't just another kind of philosophy or literary criticism*, „Rhetoric Society Quarterly”, 34:2016, nr 3, s. 39–53; A. Kwiatkowska, M. Szttyber, *Retoryka w praktyce medialnej*, Warszawa 2017; A. Werpachowska, *Retoryka jako sposób myślenia o tekście*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 81: 1990, nr 1, s. 119–130; A. Mamcarz-Plisiecki, *Retoryka i językoznawstwo – obszary spotkania*, „Roczniki Humanistyczne” LXVI:2018, nr 6, s. 111–135; P. Lewiński, *Psychologia społeczna czy retoryka empiryczna?*, „Linguistisches Treffen in Wrocław” 16:2019, s. 77–91; B. Bogołębska, M. Worsowicz, *Retoryka i jej zastosowanie. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i innych kierunków humanistycznych*, Łódź 2016; B. Bogołębska, *Współczesne polskie badania nad retoryką i jej zastosowaniami*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 7:2005, nr 1, s. 5–14.

nazwę kierunku lub *implicite* w kanon przedmiotów. Kształcenie to, czy to w formie odrębnego kierunku, zajęć obowiązkowym/kursorycznych czy tzw. zajęć fakultatywnych, ma miejsce na wszystkich trzech poziomach studiów – licencjackim, magisterskim oraz doktoranckim. Celem artykułu jest przedstawienie dominujących tendencji w edukacji retorycznej. Zrealizuję to poprzez prezentację wybranych programów studiów oraz przedmiotów, które są reprezentatywne dla dydaktyki z zakresu retoryki realizowanej w Europie kontynentalnej. Przedmiotem analiz będą programy studiów zgłoszone przez różne uniwersytety do Europejskiego Towarzystwa Retorycznego⁶. Zacznę od charakterystyki podejścia, w ramach którego retoryki naucza się z perspektywy nauk o języku, ponieważ – zgodnie z moimi ustaleniami – to właśnie ono jest najbardziej powszechne dla edukacji retorycznej realizowanej na europejskich uczelniach. Jako drugie omówię podejście do retoryki, dla którego bazę stanowią nauki społeczne. Jest ono niemal równie powszechne, co pierwsze podejście. Jako ostatnie omówię podejście filozoficzne, które – moim zdaniem – pozwala na głębsze rozumienie retoryki oraz powiązanie jej z istotnymi zagadnieniami antropologicznymi oraz społecznymi.

2. Retoryka w kontekście nauk o języku

Z uwagi na fakt, iż język pisany jest wtórny wobec języka mówionego, badania dotyczące mowy stanowią ważny aspekt edukacji z zakresu lingwistyki i językoznawstwa. Wielu lingwistów przyjmuje nawet, że język mówiony jest bardziej pierwotny, ponieważ jest uniwersalny i spontaniczny, a zarazem bardziej zróżnicowany⁷. Retoryka w ujęciu nauk o języku dostarcza metod i narzędzi, za pomocą których można analizować i formułować różne komunikaty językowe (zwłaszcza pod kątem funkcji jaką pełnią), jak również dostarcza materiału badawczego w postaci tropów, figur i gatunków właściwych dla sztuki języka mówionego. Te dwa ujęcia są nieodłącznym elementem edukacji retorycznej, a w niektórych przypadkach wyraźnie w niej dominują.

Przykładem jest The South-West University „Neofit Rilski” w Bułgarii, gdzie przedmioty retoryczne pojawiają się na takich kierunkach, jak np. Journalism, Public Relations, Public Administration czy Applied Linguistics (zarówno na poziomie licencjackim, jak i magisterskim). Są one realizowane albo w formie kursorycznej, albo w formie przedmiotów do wyboru lub tzw. przedmiotów opcjonalnych. Przedmioty kursoryczne są

⁶ Rhetoric Society of Europe, <https://eusorhet.eu/programs-in-europe> (dostęp 25.10.2020).

⁷ H. Stern, *Fundamental Concepts of Language Teaching: Historical and Interdisciplinary Perspectives on Applied Linguistic Research*, Oxford 1983; R. Hudson, Some issues on which linguists can agree, „Journal of Linguistics”, 17: 1981 nr 2, s. 333–343.

obligatoryjne dla wszystkich studentów danego kierunku, natomiast przedmioty opcjonalne mogą zostać wybrane w zależności od upodobań studentów lub profilu specjalizacji. Proponowane są następujące przedmioty: *Persuasive Discourse*, *Rhetorical Analysis*, *Socio-cultural aspects of translation*, *course of Spoken and Written English*, *Business Translation*, *Official documents and letters*. Celem, jaki stawia się w ramach wymienionych zajęć jest wypracowanie w uczestnikach praktycznych umiejętności językowych. Zajęcia prowadzone są w języku bułgarskim, chociaż niektóre z nich posiadają również wariant anglojęzyczny⁸ (The South-West University „Neofit Rilski” 2020).

Również niemieckie uczelnie w programach swoich studiów oferują elementy kształcenia retorycznego. Philipps-Universität Marburg posiada w swoim programie dydaktycznym kierunek Sprache und Kommunikation (na poziomie licencjackim) oraz Sprechwissenschaft und Phonetik (na poziomie magisterskim). Pierwszy kierunek ma przede wszystkim profil językoznawczy. Celem jest przekazanie wiedzy na temat języka jako narzędzia komunikacji, nauka języków obcych, wypracowanie praktycznych umiejętności z zakresu przetwarzania danych językowych, a także zaznajomienie ze schematami komunikacyjnymi charakterystycznymi dla różnych obszarów zawodowych: public relations, zarządzanie, doradztwo personalne, komunikacja międzykulturowa, media, itp.⁹. Drugi kierunek jest nakierowany na wiedzę z zakresu sztuki wymowy. Studenci mają do wyboru dwie specjalizacje: fonetyczną, która dotyczy komunikacji, przede wszystkim w aspekcie fizjologicznym, akustycznym, percepcyjnym i językowym. Przedmiotem badań są poszczególne dźwięki, akcentowanie, intonacja czy złożone procesy neuronalne odpowiedzialne za akty komunikacyjne; specjalizację związaną z szeroko rozumianą oralnością – począwszy od aspektu fizjologicznego, poprzez zaburzenia mowy, a skończywszy na społecznej roli komunikacji i umiejętności publicznego przemawiania. To właśnie w ramach tej specjalizacji pojawiają się przedmioty z zakresu retoryki. Celem zajęć, w których uczestniczą studenci, jest zdobycie warsztatu mówcy, a nie wiedzy na temat retoryki oraz jej filozoficznych i kulturowych odniesień. Zajęcia odbywają się głównie w języku niemieckim.

Kolejny uniwersytet, którego programy warto przywołać, to University of Amsterdam¹⁰. Na Wydziale Nauk Humanistycznych realizowane są kierunki (na poziomie

---

⁸ The South-West University “Neofit Rilski”, <http://en.swu.bg> (dostęp 25.10.2020).

⁹ Philipps-Universität Marburg. n.d. “Sprechwissenschaft und Phonetik/ Speech Science and Phonetics”, <https://www.uni-marburg.de/en/studying/degree-programs/humanities/sprachekommba> (dostęp 25.11.2020).

¹⁰ Na uniwersytecie funkcjonuje Amsterdam School for Cultural Analysis, w ramach której realizowany jest program badawczy o nazwie „Argumentation and Rhetoric”. Jego zasadniczym celem jest „osiągnięcie

magisterskim), które mniej lub bardziej dotyczą zagadnień z zakresu szeroko rozumianej retoryki. Ciekawy wydaje się zwłaszcza jeden, a mianowicie Communication Science, w ramach którego studenci mają do wyboru cztery ścieżki tematyczne: *Corporate Communication*, *Entertainment Communication*, *Political Communication* oraz *Persuasive Communication*. Zwłaszcza ta czwarta ścieżka jest interesująca w kontekście prowadzonych w tym tekście analiz. Studia te mają zapewnić podstawy teoretyczne i metodologiczne potrzebne do zrozumienia sposobu, w jaki język jest używany do celów informacyjnych i argumentacyjnych. Analizowana jest specyfika komunikacji w takich obszarach, jak np.: debata parlamentarna, przemówienia polityczne, orzeczenia prawne, debaty legislacyjne, reklamy leków, konsultacje między lekarzem a pacjentem, mediacje, negocjacje. Analiza ta uwzględnia zagadnienia z zakresu teorii dyskursu (w tym zwłaszcza jego gatunków), teorii argumentacji, retoryki, stylistyki, a także wiedzy o gatunkach literackich. Na stronie kierunku pojawia się ponadto zapewnienie, że jest on połączeniem teoretycznej wiedzy dotyczącej dyskursu i argumentacji z silną orientacją praktyczną, czyli przygotowaniem studenta do konkretnej profesji. W organizację tego kierunku studiów zaangażowane jest również *International Society for the Study of Argumentation* (ISSA). Wspomniana ścieżka perswazyjna również dotyczy przede wszystkim tych procesów komunikacyjnych, których celem jest przekonanie. Głównymi obszarami są natomiast marketing (zachowania konsumenckie) i tzw. komunikacja zdrowotna (relacja lekarz-pacjent oraz reklamy leków i suplementów). Przy wykorzystaniu najnowszych narzędzi wskazuje się studentom, jak i w jakich warunkach komunikacja może być wykorzystywana jako strategiczne narzędzie informowania i wywierania wpływu na ludzi. Szczególną uwagę zwraca się na komunikację za pośrednictwem nowych mediów i technologii, w tym mediów interaktywnych i społecznościowych.

Na Lund University jest kierunek o nazwie Language and Linguistics, Rhetoric (na poziomie magisterskim), poświęcony przede wszystkim zagadnieniom z dziedziny lingwistyki. Istnieje jednak możliwość wyboru spośród kilku specjalizacji w tym tej, która koncentruje się wokół teoretycznej oraz praktycznej wiedzy z zakresu retoryki. Specjalizacja ta oferuje nie tylko szczegółowe przygotowanie na temat koncepcji retoryki (począwszy od

---

metodycznej integracji krytycznych i empirycznych poglądów na argumentację i retorykę, które stanowią solidny teoretyczny punkt wyjścia do analizy i oceny dyskursu argumentacyjnego” (Amsterdam School for Cultural Analysis. n.d. “Argumentation and Rhetoric”, <https://asca.uva.nl/content/research-groups/argumentation-in-discourse/argumentation-in-discourse.html>) (dostęp 25.11.2020). Autorzy projektu zaznaczają, że badania, które prowadzą odbywają się w kontekście najnowszych osiągnięć z zakresu pragmatycznej teorii argumentacji oraz poprzez kontekstualizację podejścia do argumentacji jako pewnych konwencjonalnych praktykach i schematach mających zastosowanie w określonych sytuacjach.

Arystotelesa, a skończywszy na ujęciach współczesnych), ale również edukację nakierowaną na dostrzeżenie związku pomiędzy retoryką a naukami – co szczególnie interesujące – możliwości zastosowania retoryki w dydaktyce¹¹.

W programie studiów licencjackich i magisterskich Université Libre de Bruxelles również pojawiają się przedmioty, których tematyka oscyluje wokół szeroko rozumianej retoryki. Np. *Théories et pratiques de la rhétorique, Rhétoriques et démocraties européennes* czy *Argumentation et Sciences Humaines* albo *Raisonnement, argumentation et interprétations juridiques*. Na Faculté de Lettres, Traduction et Communication znajduje się ponadto ośrodek badawczy (Centre de recherche en Information et Communication), w ramach którego bada się rozległą i wielowymiarową dziedzinę zagadnień z zakresu teorii informacji i komunikacji: środki masowego przekazu, marketing, public relations, nowe media, gromadzenie, przechowywanie i przekazywanie danych, semiotyka sztuk performatywnych¹². Edukacja retoryczna ma tutaj zatem wymiar głównie praktyczny i sprowadza się do rozwijania umiejętności językowych: komunikacyjnych i argumentacyjnych. Zajęcia prowadzone są głównie w języku ojczystym.

Zaprezentowane programy stanowią przykład ujmowania retoryki głównie – choć nie wyłącznie – z perspektywy językoznawstwa lub literaturoznawstwa. Retoryka jest wówczas zbiorem narzędzi i metod służących do: 1) na poziomie przedmiotowym analizy językowej komunikatów werbalnych oraz tekstu pisanego (w tym utworów literackich) lub 2) na poziomie meta-przedmiotowym stanowi płaszczyznę badań, których rezultatem jest wyodrębnienie konkretnych gatunków, figur i tropów retorycznych oraz wskazanie ich funkcji. Studenci kierunków z zakresu retoryki bądź uczestnicy zajęć, których tematyka wokół retoryki oscyluje, mają zdobyć konkretną wiedzę i poznać narzędzia, które pozwolą im w przyszłości prowadzić wyznaczone przez ten paradygmat badania nad językiem (zarówno w aspekcie genetycznym, metodologicznym, funkcjonalnym czy historycznym).

3. Retoryka w kontekście nauk społecznych

Przedmiotem nauk społecznych są szeroko rozumiane relacje społeczne, ich struktura, dzieje oraz prawidłowości i uwarunkowania, jakie obserwuje się na przestrzeni czasu w odniesieniu do życia społecznego. Jest to zatem obszar bardzo rozległy. Edukacja

---

¹¹ Lund University. n.d. "Language and Linguistics, Rhetoric", <https://www.lunduniversity.lu.se/lubas/i-uoh-lu-HASPV-RETO> (dostęp 25.10.2020).

¹² Université Libre de Bruxelles, <http://cvchercheurs.ulb.ac.be/Site/repertoire.php> (dostęp 25.10.2020).

retoryczna realizowana w tym paradygmacie zmierza przede wszystkim do wypracowania w studentach określonych i stosownych do przyszłego zawodu umiejętności.

I tak, przykładem jest program edukacyjny University of Antwerp, w którym – w ramach kierunku Education in Political Communication – znajdziemy informację o projekcie o nazwie *Political rhetoric*, realizowanym w Political Communication Research Unit. Celem projektu jest m. in. wynajdywanie schematów perswazyjnych stosowanych w dyskursie społecznym, politycznym oraz w komunikacji biznesowej. W tym celu analizowane są wypowiedzi wpływowych osób. To z kolei ma zaprowadzić do określenia cech stylu właściwego dla poszczególnych rodzajów dyskursów. Ponadto w programie studiów znajdziemy następujące zajęcia około-retoryczne: *Public opinion*, czy *Public and social profit communication*¹³.

Studia retoryczne na poziomie licencjackim znajdują się również na Københavns Universitet. W ramach kierunku Rhetoric pojawiają się zarówno przedmioty teoretyczne, jak i zajęcia praktyczne. Teoretyczne zagadnienia podejmowane w ramach studiów dotyczą między innymi historii retoryki oraz jej roli we współczesnym społeczeństwie, analizy tekstów, typologii argumentów czy charakterystyki schematów komunikacyjnych. W ramach przedmiotów praktycznych natomiast nacisk położony jest zwłaszcza na wypracowanie umiejętności związanych z publicznym przemawianiem, argumentacją, panowaniem na emocjami, analizą tekstów i przekazów medialnych, formułowaniem informacji zwrotnej czy prowadzeniem warsztatów, szkoleń oraz wydarzeń kulturalnych i politycznych. W opisie kierunku pojawia się informacja, że program jest dostosowany do nowoczesnych form dyskursu, ale jednocześnie zakorzeniony w klasycznej tradycji retorycznej¹⁴.

Warto wspomnieć, że badania, które prowadzone są w Institut for Kommunikation kopenhaskiego uniwersytetu również obejmują swym zakresem dziedzinę retoryki. Szczegółowo podejmowane są m.in. następujące zagadnienia: historia retoryki, krytyka retoryczna, retoryka nauki, argumentacja, debata polityczna i dyskusje społeczne, retoryka i estetyka, dydaktyka retoryczna, retoryka kryzysu, retoryka organizacyjna czy retoryka cyfrowa¹⁵.

Na University of Jyväskylä znajduje się kierunek o nazwie Kommunikation, którego główny charakter jest przede wszystkim praktyczny. Realizować można go zarówno na

---

¹³ University of Antwerp, <https://www.uantwerpen.be/en/research-groups/political-communication/projects/political-rhetoric> (dostęp 25.10.2020).

¹⁴ Københavns Universitet, "Kognition og kommunikation" <https://studier.ku.dk/kandidat/kognition-og-kommunikation> (dostęp 03.11.2020).

¹⁵ Københavns Universitet, "Rhetoric", <https://comm.ku.dk/research/rhetoric> (dostęp 05.11.2020).

poziomie licencjackim, magisterskim, jak i doktoranckim. Program koncentruje się na kontaktach i relacjach między ludźmi, zarówno w kontekście prywatnym, jak i publicznym, zarówno twarzą w twarz, jak i za pośrednictwem różnych technologii komunikacyjnych. Na zajęciach poruszane są zagadnienia dotyczące czynników osobistych, społecznych, kontekstowych i kulturowych wpływających na zachowania komunikacyjne. Program ma przygotować studentów do szeroko rozumianych ról eksperckich. Absolwenci kierunku mogą być specjalistami ds. komunikacji w takich dziedzinach, jak edukacja, biznes, technologie komunikacyjne, media, administracja, polityka i życie kulturalne. W programie studiów nie brakuje zajęć z zakresu retoryki: są w nim zajęcia o profilu typowo językowym, jak na przykład: *Retorista proosaa*, gdzie studenci tłumaczą i analizują klasyczne teksty starożytne pod kątem ich odniesień kulturowych i cech charakterystycznych epoki, w której powstały¹⁶. Z kolei przedmiot *Retoriikka* koncentruje się na relacji pomiędzy retoryką a polityką, natomiast punktem odniesienia prowadzonych rozważań jest retoryka starożytna i jej zastosowanie do współczesnego dyskursu politycznego i społecznego. Wśród autorów wymienionych w literaturze stanowiącej bazę zajęć znajdują się Arystoteles, Cyceon, Chaim Perelman i Kenneth Burke, co z kolei wskazuje na odniesienia do filozofii¹⁷. Przedmiot *Antikiin retoriikka* – podczas tych zajęć studenci zdobywają wiedzę nt. kierunków rozwoju retoryki starożytnej, głównych tendencji i koncepcji retoryki oraz ich przedstawicieli. W opisie zajęć podkreśla się, że oprócz wiedzy teoretycznej, studenci zdobywają kompetencje praktyczne przydatne w przyszłym życiu zawodowym¹⁸. *Rhetoric and Persuasive Speech-writing* – są to zajęcia w dużej mierze praktyczne, jednak nie pomijające teoretycznych fundamentów (realizowane w języku angielskim). Studenci są najpierw zaznajamiani ze sztuką retoryki, która została wypracowana w czasach starożytnych. Tematem podejmowanym w ramach zajęć jest perswazyjna funkcja języka. Studenci mają okazję porównać figury retoryczne oraz schematy argumentacyjne stosowane w antycznych mowach oraz te, które stosowane są współcześnie. Celem tego porównania jest uwyrażenie ogólnych zasad rządzących przekonywaniem. Zwieńczeniem zajęć jest przygotowanie przez studentów i wygłoszenie na forum mowy, która oceniana jest pod kątem jej mocy perswazyjnej oraz

---

¹⁶ University of Jyväskylä, “Rhetorical Prose” <https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/jy-CU-14683-v2> (dostęp 05.11.2020).

¹⁷ University of Jyväskylä. n.d. “Rhetoric” <https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/jy-CU-42383-v2/brochure> (dostęp 05.11.2020).

¹⁸ University of Jyväskylä. n.d. “Classical Rhetoric”, <https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/otm-236fcfbf-d12a-48a6-9a07-4b2b0ba0b9bd/brochure> (dostęp 05.11.2020).

stopnia dostosowania do słuchaczy¹⁹. Przedmiot *Greek and Roman Rhetoric* ma na celu zaznajomić studentów z koncepcjami retoryki wypracowanymi w greckiej i rzymskiej starożytności oraz z kanonem klasycznych środków retorycznych. W opisie zajęć podkreśla się, że oprócz wiedzy teoretycznej, studenci zdobywają kompetencje praktyczne przydatne w przyszłym życiu zawodowym²⁰. *Samtal, interaktion och retorik* – specyfika tych zajęć polega na tym, że retoryka jest prezentowana w kontekście komunikacji międzykulturowej (zarówno w obszarze werbalnym, jak i niewerbalnym). Klasyczne koncepcje retoryki są tutaj konfrontowane ze współczesnymi badaniami lingwistycznymi, zaś sama retoryka rozumiana jako zbiór narzędzi służących komunikacji, rozpatrywana jest w aspekcie teoretycznym, ale przede wszystkim w praktycznym: umiejętność prezentacji i wyrażania swoich przekonań, umiejętność udzielania informacji zwrotnej, umiejętność rozpoznawania i stosowania środków retorycznych, umiejętność pracy w grupie oraz świadomość perswazyjnej funkcji języka. Jak widać kierunek ten uwzględnia zarówno językowe podejście do retoryki, jak i filozoficzne, jednak z uwagi na wyraźnie zaznaczony cel, a więc praktyczne zastosowanie nabytych umiejętności w życiu zawodowym i budowaniu relacji międzyludzkich, został umieszczony w tej grupie kierunków²¹.

Retoryka uprawiana w kontekście nauk społecznych obejmuje zarówno zagadnienie dotyczące komunikacji interpersonalnej (bezpośredniej i zapośredniczonej); perswazji jako narzędzia wykorzystywanego w dziedzinie biznesu; umiejętności komunikacyjnych traktowanych jako niezbędny element pracy polityków i prawników; czy wreszcie zdolności werbalnego wywierania wpływu na inne osoby, dzięki wiedzy na temat ich uwarunkowań psychologicznych. Stanowi – podobnie jak w przypadku jej ujęcia z perspektywy nauk o języku – źródło narzędzi i metod, które pozwalają nabyć określoną sprawność. Różnica jednak jest taka, że owa sprawność rozumiana jest przede wszystkim jako umiejętności komunikacyjne i ma wymiar praktyczny – służy relacjom międzyludzkim i umożliwia funkcjonowanie w życiu społecznym.

Adepci studiów realizowanych w tym kontekście mają zdobyć umiejętności, które pozwolą im realizować w sposób skuteczny zamierzone cele oraz pełnić określone role społeczne. Ten postulat często znajduje się w opisach kierunków studiów lub w opisach konkretnych przedmiotów. Z tego względu wskazane powyżej programy i przedmioty zostały

---

¹⁹ University of Jyväskylä. "Rhetoric and Persuasive Speech-writing", <https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/otm-1af81de9-b530-4180-b6a3-921feb0a91bd/brochure> (dostęp 05.11.2020).

²⁰ University of Jyväskylä. "Greek and Roman Rhetoric", <https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/jy-CU-357-v2/brochure> (dostęp 05.11.2020).

²¹ University of Jyväskylä. "Conversation, Interaction and Rhetorics", <https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/otm-23487bf4-c926-4752-9683-9c108040fb34/brochure> (dostęp 05.11.2020).

zakwalifikowane do grupy realizacji dydaktycznych mających bazę w naukach społecznych, choć niektóre z nich mają również wyraźny rys lingwistyczny lub filozoficzny.

4. Filozoficzna tendencja w edukacji retorycznej

W ostatniej grupie kierunków i przedmiotów omówione zostaną te, które – *explicite* lub *implicite* – łączą retorykę z filozofią. Nie oznacza to jednak, że są one całkowicie pozbawione odniesień do dyscyplin z obszaru nauk o języku, bądź nauk społecznych. Spójrzmy zatem na wybrane propozycje.

W ramach wspomnianego już Université Libre de Bruxelles funkcjonuje *Centre Perelman de philosophie du droit*. Naukowcy, prowadzący badania w ramach centrum, za punkt wyjścia przyjmują koncepcję retoryki zaproponowaną przez Chaima Perelmana, filozofa i jednego z – śmiało można powiedzieć – klasyków myśli retorycznej, który postulował przywrócenie retoryki do systemu nauczania oraz ponowne połączenie jej z filozofią. W ramach centrum prowadzona jest działalność naukowa, której zadaniem jest upowszechnianie dokonań i rozwijanie koncepcji dotyczących retoryki, argumentacji oraz prawa, wypracowanych przez Chaima Perelmana oraz działalność dydaktyczna, która koncertuje się głównie na zagadnieniach z zakresu filozofii prawa oraz praktyk związanych z profesją prawniczą. W ramach centrum powstają prace dyplomowe oraz rozprawy doktorskie, których tematyka oscyluje wokół następujących zagadnień: teoria prawa i metodologia prawnicza, logika i retoryka prawnicza, prawo naturalne, filozofia prawa i filozofia polityczna oraz aspekty praktycznego rozumienia prawa. Działalność dydaktyczna skoncentrowana jest – co wydaje się absolutnie oczywiste – wokół wykładni tzw. nowej retoryki zaproponowanej przez Perelmana²².

Na Sofia University z kolei, na Faculty of Philosophy znajduje się Department of Rhetoric, w którym pracownicy prowadzą zajęcia zarówno na kierunkach funkcjonujących w ramach wydziału, jak i na kierunkach ze wszystkich 12 wydziałów Uniwersytetu. Retoryka jako odrębny kierunek studiów realizowana jest na Faculty of Philosophy na poziomie studiów magisterskich oraz doktoranckich. Umiejscowienie kierunku na wydziale filozofii ma kluczowe znaczenie, ponieważ oprócz przedmiotów *stricte* retorycznych, studenci mają w kanonie również przedmioty filozoficzne. Program nauczania zawiera przedmioty ogólne z zakresu filozofii (np. *History of philosophy, Ethics, Logic, Aesthetics*; kursy specjalistyczne (np. *History of Bulgarian philosophy, Ancient rhetoric, Contemporary rhetoric, Public*

²² Centre Perelman de philosophie du droit, <http://cvchercheurs.ulb.ac.be/Site/unite/ULB055.php> (dostęp 25.10.2020).

speaking, Political rhetoric, Nonverbal communication, Orthoepy (phonetics); kursy profilowane (np. *Business communication, Negotiations, Public relations, Political studies Criminal rhetoric, The rhetoric of the ancient East, Visual rhetoric, Rhetoric in cyberspace*)²³ oraz obowiązkowe zajęcia praktyczne (warsztaty), w ramach których studenci mogą nabyć umiejętności z zakresu dyskusowania, prezentacji, przemawiania i zachowania przed kamerą oraz pracy z mikrofonem. Absolwenci kierunku posiadają wiedzę ogólną oraz specjalistyczną z zakresu filozofii oraz szeroko rozumianej retoryki, jak również kwalifikacje i kompetencje praktyczne pozwalające na pracę w zawodach w sektorze politycznym, biznesowym, kulturalnym, edukacyjnym, w marketingu i reklamie, w dyplomacji i innych²⁴.

Wybór retoryki jako odrębnego kierunku studiów, realizowanego na poziomie magisterskim, proponuje również duński Aarhus Universitet. Podstawą nauczania jest retoryka grecka i rzymska, a także współczesne teorie retoryczne, obejmujące takie obszary akademickie, jak: językoznawstwo, estetyka, nauki społeczne, teorie mediów, historia mediów, historia kultury, krytyka kulturowa i – co ważne – filozofia moralna. W programie studiów nie brakuje również zajęć praktycznych, dzięki którym studenci mają możliwość wypracowania umiejętności komunikowania się w sposób przemyślany i odpowiedni (stosowny) do okoliczności, umiejętności argumentacji i przekonywania (dostosowane do różnych form dyskursu), umiejętności odróżniania argumentów merytorycznych od nieuczciwych chwytów, umiejętności analizy tekstów oraz ich konstruowania. Edukacja koncentruje się na argumentacji i dyskusowaniu, na uwzględnieniu roli i znaczenia nowych mediów dla retoryki oraz związku między retoryką narracyjną i wizualną. Warto wspomnieć, że absolwenci tego kierunku mają szansę kontynuować studia na poziomie doktoranckim. Analiza programu studiów pokazuje, że prowadzący dostrzegają związek pomiędzy retoryką a filozofią. W opisach przedmiotów często pojawia się odwołanie do etyki, logiki czy tradycji filozoficznych. Celem jest zatem nie tylko zapoznanie studentów z teoriami i podstawowymi pojęciami retoryki klasycznej oraz ich znaczeniem dla retoryki współczesnej, ale również dostrzeżenie i zrozumienie jej kontekstu myślowego. Wskazuje się przy tym na związek pomiędzy retoryką a teorią poznania (prawda a prawdopodobieństwo), retoryką a logiką (wiedza a język) oraz retoryką i etyką (perswazja a odpowiedzialność moralna). W opisach

---

²³ Przedmioty te są realizowane w języku ojczystym, jednak z uwagi na specyfikę zapisu języka bułgarskiego, w artykule zamieszczono nazwy przedmiotów w tłumaczeniu na język angielski. Tłumaczenia są dostępne w anglojęzycznej wersji strony uniwersytetu w Sofii.

²⁴ Sofia University, "Master's Degree Programmes", https://www.uni-sofia.bg/index.php/eng/the_university/faculties/faculty_of_philosophy/degree_programmes/master_s_degree_programmes (dostęp 25.10.2020).

przedmiotów wyraźnie widać, że retoryka wykładana jest w oparciu o fundamenty filozoficzne²⁵.

Również Eberhard Karls Universität Tübingen, oferuje studia z zakresu retoryki ogólnej – Allgemeinen Rhetorik – zarówno na poziomie licencjackim, jak i magisterskim. Kierunek ten jest realizowany na Philosophische Fakultät. Studia mają w swoim programie zarówno zajęcia teoretyczne, jak i praktyczne. Do najważniejszych obszarów tematycznych należą: historia i teoria retoryki, analiza i interpretacja tekstu, retoryka stosowana. Podstawę teoretyczną stanowi starożytna retoryka, która jest punktem odniesienia dla nowszych podejść badawczych (począwszy od semiotyki przez analizę argumentacji, po psychologię komunikacji). Na zajęciach studenci analizują teorie retoryczne i modele wypracowane na gruncie tradycji klasycznej. Celem jest dostrzeżenie ich aktualności i stosowności oraz skonfrontowanie ich ze współczesnymi systemami retoryki. Studia, dzięki różnym zajęciom praktycznym, rozwijają w studentach umiejętności związane z analizą i interpretacją zjawisk komunikacyjnych za pomocą narzędzi retorycznych. Celem jest również umożliwienie studentom zrozumienia i oceny różnych wypowiedzi językowych w zależności od warunków, w jakich powstały i zamierzonych efektów. Na praktycznych zajęciach studenci uczą się efektywnego i stosownego wyrażania swojego stanowiska oraz autoprezentacji. Jest to możliwe dzięki współpracy z radiem uniwersyteckim oraz pracownią literacko-teatralną, w której studenci mogą poćwiczyć pozawerbalne elementy akcji oratorskiej, popracować nad treścią związaną z publicznymi wystąpieniami, a także skorygować błędy dykcyjne, artykulacyjne i składniowe. Bardzo ważnym założeniem programu studiów jest przekonanie, że retoryka obok filozofii stanowi dziedzictwo kultury europejskiej²⁶.

Należy dodać, że Uniwersytet w Tybindze nie tylko prezentuje na swojej stronie internetowej szczegółowy program studiów z zakresu retoryki, ale – co z pewnością nie jest, niestety, powszechną praktyką – dostarcza szczegółowej wiedzy na temat tego, czym jest retoryka (zarówno w aspekcie terminologicznym, jak i istotowym); jaka jest historia powstania retoryki; jakie są główne pytania badawcze, które stawia się na gruncie tej dyscypliny; jakie są elementy aktu retorycznego; jakie są obszary stosowania retoryki; jaki jest związek pomiędzy retoryką a sztuką (skonfrontowane jest tutaj klasyczne ujęcie wypracowane przez Arystotelesa ze współczesnymi koncepcjami); kim jest mówca a kim

---

²⁵ Aarhus Universitet. n.d. "Retorik", <https://kandidat.au.dk/retorik> (dostęp 25.10.2020).

²⁶ Eberhard Karls Universität Tübingen. n.d. "Allgemeine Rhetorik", <http://www.rhetorik.uni-tuebingen.de/rhetorik-studium/ba-studiengang> (dostęp 10.11.2020).

odbiorca, a także na czym polega interakcja między nimi; czym jest mowa, jakie są rodzaje mów, jakie są etapy przygotowania mowy, a także co składa się na kontekst, w którym mowa powstaje; czym jest przekonywanie oraz jakie są techniki przekonywania; czym jest argument i jakie są typy argumentów stosowanych na gruncie retoryki; czy też czym jest medium i jakie są rodzaje mediów. Ten szczegółowy opis jest skarbnicą wiedzy z zakresu retoryki i pokazuje, że osoby, które są odpowiedzialne za jej przekazywanie studentom mają do tego wszelkie kompetencje, a ich spojrzenie jest wszechstronne²⁷.

Także Universiteit Leiden realizuje szereg kursów z zakresu retoryki zarówno dla studentów odbywających studia licencjackie, jak i magisterskie. Są to następujące kursy: *Argumentative and Rhetorical Practices: strategic maneuvering with truth*, w ramach których poszukuje się odpowiedzi na pytania: Czy stosowanie implikatury lub ukrywanie informacji jest kłamstwem? Jaka jest różnica między kłamstwem a pokrewnymi pojęciami, takimi jak oszustwo, manipulacja i bzdury? Czy manewry strategiczne to forma manipulacji? Czy błędy są zawsze zwodnicze lub manipulacyjne? W jakim stopniu ocena manewru strategicznego, a nawet zwykłego kłamstwa, zależy od kontekstu?²⁸; *Argumentative and Rhetorical Strategies*, w ramach których poszukuje się odpowiedzi na pytania: Na czym polega przekonywanie? Jak odróżnić dobre i złe argumenty? Jak rozpoznać sztuczki retoryczne? Jakie są główne strategie perswazyjne stosowane w dyskursie prawniczym i politycznym? Jakie są kryteria oceny skuteczności argumentów?²⁹; *Argumentative and Rhetorical Practices*, w ramach których poszukuje się odpowiedzi na pytania: Jaki jest związek między językiem a argumentacją? Jaka jest specyfika retorycznego użycia słów i konstrukcji gramatycznych? Czym jest argumentatywność w systemie językowym? Gdzie znajdują się argumentacyjne/retoryczne aspekty języka w jego określonym modelu? Jaka jest różnica między semantyką a pragmatyką (implikaturami)? Jaki jest charakter językowego wyrażania emocji za pomocą konstrukcji gramatycznych? Na czym polega pragmatyka w ujęciu Paula Grice'a?³⁰; *Latin Rhetoric*, których obszar problemowy to: Cyceron – życie, kariera polityczna, koncepcja retoryki i

²⁷ Eberhard Karls Universität Tübingen. n.d. "Was ist rhetorik?", <http://www.rhetorik.uni-tuebingen.de/was-ist-rhetorik> (dostęp 10.11.2020).

²⁸ Universiteit Leiden. n.d. "Argumentative and Rhetorical Practices: strategic maneuvering with truth", <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/101246/argumentative-and-rhetorical-practices-strategic-maneuvering-with-truth> (dostęp 10.11.2020).

²⁹ Universiteit Leiden. n.d. "Argumentative and Rhetorical Strategies", <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/104053/argumentative-and-rhetorical-strategies> (dostęp 10.11.2020).

³⁰ Universiteit Leiden. n.d. "Argumentative and Rhetorical Practices", <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/104435/de-sturende-kracht-van-taalargumentative-and-rhetorical-practices> (dostęp 10.11.2020).

praktyka retoryczna oraz szczegółowa analiza *De Oratore*³¹; *Linguistics and Rhetoric*, w ramach których poszukuje się odpowiedzi na pytania: Jakie jest znaczenie słów i konstrukcji gramatycznych w interpretacji wypowiedzi językowych? W jaki sposób mówca „kieruje” słuchacza w kierunku określonej interpretacji? Jaki jest retoryczny wymiar określonych słów i konstrukcji gramatycznych?³², *Practical Rhetoric: public speaking according to historical sources*, których główne zagadnienia dotyczą: XVIII-wiecznych zasad przyzwoitości, stosowności i dobrego smaku w wystąpieniach publicznych; roli i znaczenia mowy ciała w wystąpieniach publicznych³³; *Rhetoric and Law*, których główne zagadnienia dotyczą: specyfiki retoryki prawniczej na przykładzie mów starożytnych i współczesnych oraz roli retoryki w prawniczej tradycji anglo-amerykańskiej (Common Law) oraz tradycji kontynentalnej (Civil Law); analizy następujących form: prezentowanie zarzutów, proces przysięgłych i orzeczenie sądowe³⁴; *Rhetoric and Social Media*, w ramach których poszukuje się odpowiedzi na pytania: Jaka jest rola retoryki w mediach społecznościowych? Jak na tę retorykę wpływają specyficzne cechy obecnych platform? W jaki sposób politycy, aktywiści, blogerzy i vlogerzy z wielką kreatywnością stosują zasady retoryczne? Jak działa *clickbait* i czy ma to związek z klasyczną *attentum parare*? Jak działają *hashtagi*? W jaki sposób marginalne grupy wykorzystują media społecznościowe, aby wprowadzić swoje sprawy do porządku dziennego? Jak ważna jest autentyczność i etos w świecie pełnym trolli?³⁵; *Rhetorical Fireworks: a Canon of Dutch Speeches*, w ramach których rozważa się następujące zagadnienia: użycie i znaczenie elokwencji politycznej, dlaczego niektóre przemówienia stały się przemówieniami historycznymi? Elokwencja polityczna w Holandii, Elokwencja protestanckich pastorów, a retoryka polityczna, perswazyjność technik retorycznych³⁶; *Rhetorical Theory, Past and Present*, których zadaniem jest wprowadzenie do systemu klasycznej retoryki i przegląd historii retoryki³⁷; *Rhetorics and Politics*, gdzie szuka się

³¹ Universiteit Leiden. n.d. “Latin Rhetoric”, <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/100783/latin-rhetoric> (dostęp 19.11.2020).

³² Universiteit Leiden. n.d. “Linguistic and Rhetoric”, <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/100097/linguistics-and-rhetoric> (dostęp 19.11.2020).

³³ Universiteit Leiden. n.d. “Practical Rhetoric: public speaking according to historical sources”, <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/103897/practical-rhetoric-public-speaking-according-to-historical-sources> (dostęp 19.11.2020).

³⁴ Universiteit Leiden. n.d. “Rhetoric and Law”, <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/102057/rhetoric-and-law> (dostęp 19.11.2020).

³⁵ Universiteit Leiden. n.d. “Rhetoric and Social-media”, <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/102055/rhetoric-and-social-media> (dostęp 19.11.2020).

³⁶ Universiteit Leiden. n.d. “Rhetorical Fireworks: a Canon of Dutch Speeches”, <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/101242/rhetorical-fireworks-a-canon-of-dutch-speeches> (dostęp 19.11.2020).

³⁷ Universiteit Leiden. n.d. “Rhetorical Theory, Past and Present”, <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/102054/rhetorical-theory-past-and-present> (dostęp 19.11.2020).

odpowiedzi na pytania: Jaka jest rola retoryki w polityce? Czym jest debata polityczna? Jakie są strategie retoryczne w przemówieniach, wystąpieniach medialnych i spotach wyborczych polityków? Jak analizować najsłynniejsze mowy polityczne³⁸. Ilość zaproponowanych przedmiotów, do których mają dostęp studenci różnych kierunków, bezsprzecznie świadczy o tym, że Uniwersytet w Lejdzie traktuje retorykę z należytą powagą i szacunkiem, a także dostrzega jej ogromną rolę w stosownym wykształceniu i przygotowaniu młodych ludzi do świadomego uczestnictwa w dyskursie społecznym. Warto odnotować, że większość z tych zajęć odbywa się w języku angielskim. Na język ten tłumaczone są zarówno nazwy przedmiotów, jak i ich opisy, co dodatkowo ułatwia analizę oferty.

Nie można pominąć faktu, że znajdują się tam też odrębne studia z zakresu retoryki – „Rhetorics” (realizowane póki co – od 2017 roku – na poziomie licencjackim). Warto dodać, że za merytoryczne treści prezentowane na tym kierunku odpowiada program języka i kultury greckiej i łacińskiej (*Griekse en Latijnse taal en cultuur* – GLTC). Na stronie internetowej kierunku czytamy, że retoryka jest wszechobecna i choć swymi początkami sięga świata starożytnego, to niezmiennie dotyczy umiejętnego przekonywania za pomocą słowa. Studenci podczas zajęć mogą zdobyć wiedzę z zakresu historii retoryki oraz poznać system retoryki klasycznej, jak również dostrzec jej doniosłą rolę w wielu dziedzinach życia (zwłaszcza w praktyce prawniczej, w polityce czy mediach społecznościowych, ale także w dziedzinie języka i komunikacji, w sztuce i literaturze). W programie studiów znajdują się następujące kursy: *Het politieke debat: theorie en praktijk; Argumenteren en overtuigen; Strategische presentatie van argumentatie; Kritisch denken, kritisch schrijven; Woorden als wapens: retorische effecten van formuleringskeuzes; Van sollicitatiebrief tot haattweet: (on)beleefdheid en media; Retorica: geschiedenis en system; Retorica en Social Media; Retorica en Politiek; Retorica en Recht*. Studenci mają możliwość wyboru dodatkowych kursów, które wzbogacą ich rozumienie retoryki oraz wskażą obszary, w których retoryka znajduje zastosowanie. Oprócz podstawowych treści, które zostały już omówione powyżej i których znajomość stanowi warunek *sine qua non* szczegółowych rozważań retorycznych, studenci mają szansę poznać rozmaite techniki retoryczne oraz prześledzić ich zastosowanie na konkretnych przykładach, oceniając przy tym ich wpływ na siłę perswazyjną wypowiedzi oraz jakość przekazu; dowiedzieć się jakie kryteria pozwalają ocenić dyskusje i debaty prowadzone w przestrzeni publicznej oraz w życiu codziennym; poznać elementy pozawerbalnej akcji oratorskiej, które wzmacniają perswazyjność słownego przekazu; poznać

---

³⁸ Universiteit Leiden. n.d. “Rhetorics and Politics”, <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/102056/rhetorics-and-politics> (dostęp 19.11.2020).

czym są chwytów erystyczne oraz jak odróżnić je od uczciwych i rzetelnych argumentów; i wreszcie dowiedzieć się, co sprawia, że ludzie niezależnie od stopnia wykształcenia popełniają błędy w rozumowaniu, dlaczego niektórzy z nas są bardziej podatni na krążące opinie i teorie spiskowe, koncepcje pseudonaukowe i propagandę oraz przejawiają skłonność do nieuprawnionej ekstrapolacji lub, z drugiej strony, nie dostrzegają – czy nawet nie chcą dostrzec – wyraźnych związków przyczynowo-skutkowych i zaprzeczają faktom; i wreszcie – czym jest krytyczne myślenie, na czym polega postawa bazująca na racjonalnej refleksji oraz jak uniknąć błędów wnioskowania i argumentowania³⁹.

Analiza niezwykle bogatego programu *Retoryki* prowadzonej na Uniwersytecie lejdejskim pokazuje, że perspektywa filozoficzna jest w nim obecna, podobnie jak widoczny w opisie niemal każdego przedmiotu kontekst klasycznej retoryki. O ile więc w przypadku Amsterdamskiego podejścia do retoryki dostrzec można wyraźny zwrot w kierunku traktowania jej raczej jako teorii argumentacji, o której wartości naukowej decyduje możliwość jej formalnego skodyfikowania (ujęcia w schematy argumentacyjne) oraz zaaplikowania jej do współczesnej praktyki perswazyjnej, o tyle model lejdejski wydaje się wskazywać na zależność retoryki oraz perswazji od struktury człowieka – jego możliwości poznawczych, woli, emocji i potrzeby społecznej przynależności. Co więcej, podkreśla się uniwersalność retoryki i jej ponadczasowość – również w aspekcie technik perswazyjnych i pozawerbalnych elementów akcji oratorskiej. Stosowanie narzędzi retorycznych nie polega zatem na ich modyfikacji stosownie do czasów i kontekstu (w imię zasady: jakie czasy, taka retoryka), ile raczej na dostrzeganiu jej powszechności i nieprzemijalności, a także funkcji polegającej na korygowaniu błędów rozpowszechnionych we współczesnym dyskursie społecznym.

Retoryczne studia licencjackie oferuje także Uniwersytet i Bergen. Retoryka jest tam rozumiana jako sztuka przekonującego przemawiania do innych osób. W ramach edukacji studenci podejmują następujące zagadnienia: dlaczego niektórzy ludzie mają na nas większy wpływ i potrafią nas przekonać a inni nie? Co sprawia, że określona technika perswazyjna jest bardziej skuteczna, a inna mniej? Jak ilość środków komunikacyjnych wpływa na jakość i poziom porozumienia? Na czym polega ponadczasowość technik i narzędzi retorycznych wypracowanych w Starożytności (np. typy perswazji wskazane przez Arystotelesa)? Jakie są kryteria współczesnego dyskursu społecznego czy politycznego? Powyższe pytania wskazywałyby raczej na praktyczny kierunek studiów retorycznych. Ich

---

³⁹ Universiteit Leiden. n.d. “Rhetorics”, <https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/studies/8283/rhetorics#tab-2> (dostęp 21.11.2020).

celem jest więc przygotowanie studentów do uczestnictwa w dyskursie, do umiejętnego (jasnego i przekonującego) prezentowania swojego stanowiska, do lepszego rozumienia komunikatów i dostrzegania użytych w nich środków retorycznych. Wskazuje się jednak również, że retoryka ma szeroki zakres – dotyczy zarówno sfery komunikacji międzyludzkiej, komunikacji medialnej, jak również filozoficznych podstaw rozumienia człowieka i języka (co ciekawe i warte podkreślenia – jako możliwość kontynuacji studiów retorycznych wskazuje się studia filozoficzne, które mają dopełnić edukację na poziomie magisterskim). Program studiów ma charakter interdyscyplinarny, który zapewnia historyczne i systematyczne wprowadzenie do retoryki jako ogólnej, opartej na praktyce teorii komunikacji i argumentacji. Zawarte są w nim kluczowe pojęcia i najbardziej popularne teorie retoryki (których punktem odniesienia jest retoryka klasyczna) oraz zaprezentowany rozwój europejskiej tradycji retorycznej⁴⁰. Głównymi tematami są na przykład gatunki retoryczne, media i metody prezentacji oraz związek między retoryką, argumentacją, etyką i estetyką. Program daje możliwość poznania różnych dyscyplin: filozofii, filologii klasycznej, historii sztuki, literaturoznawstwa, medioznawstwa i językoznawstwa. Przedmioty obowiązkowe poruszają zagadnienia dotyczące m.in. retoryki i strategii komunikacyjnych, retoryki klasycznej, praktycznej argumentacji, związku retoryki z filozofią, specyfiki retoryki literackiej, dyskursu międzykulturowego, tradycji uczenia się, związku retoryki ze sztuką, retoryki wizualnej czy retoryki w dyskursie medialnym. Co więcej, w ramach specjalizacji do wyboru można wybrać taką, która będzie koncentrować się na filozoficznych aspektach retoryki oraz poszerzy wiedzę z zakresu filozofii⁴¹.

Na uniwersytecie w Bergen nie ma studiów z zakresu retoryki na poziomie magisterskim, ale na stronie tego uniwersytetu znajduje się zachęta do kontynuacji studiów na wspomnianej już w niniejszym artykule uczelni w Kopenhadze. Program magisterski ma za zadanie poszerzyć wiedzę z zakresu retoryki zarówno w zakresie teoretycznym, jak i metodologicznym oraz praktycznym. Celem jest zdobycie kompetencji w zakresie innowacji retorycznych, doradztwa i nauczania oraz rozwiązywania problemów komunikacyjnych. Studia te mają poszerzyć perspektywę badawczą zarówno tych, którzy studiowali retorykę, jak i tych, którzy zetknęli się z retoryką w ramach przedmiotów fakultatywnych realizowanych na innych kierunkach⁴². Wśród zagadnień poruszanych w ramach

---

⁴⁰ Universitetet i Bergen. n.d. "Retorikk", <https://www.uib.no/studier/BAHF-RET> (dostęp 27.11.2020).

⁴¹ Universitetet i Bergen. n.d. "Studieplan for BAHF-RET Retorikk", <https://www.uib.no/studier/BAHF-RET/plan#spesialisering> (dostęp 27.11.2020).

⁴² Københavns Universitet. n.d. "Retoric – profil og job", <https://studier.ku.dk/kandidat/retorik/faglig-profil-og-job> (dostęp 27.11.2020).

przedmiotów realizowanych na tym kierunku studiów warto wymienić następujące: funkcja retoryki w społeczeństwie (z perspektywy historycznego rozwoju retoryki), retoryka mówiona i retoryki wizualne, retoryka w mediach, kultura dyskusji (także dyskusji w Internecie), retoryka chrześcijańska, retoryka w polityce (w tym propaganda i jej wpływ na działania społeczne), retoryka w formach oficjalnych (np. przeprosiny), retoryka rozrywkowa. Zgodnie z deklaracją, jaka pojawia się na stronie internetowej, retoryka na poziomie magisterskim ma charakter uzupełniający zdobytą już wiedzę. W programie dominują zagadnienia szczegółowe, które wymagają już znajomości zagadnień podstawowych⁴³.

Również na Uppsala Universitet można podjąć studia na kierunku Retorik na poziomie magisterskim. W opisie studiów wskazuje się, że retoryka jest centralną dyscypliną naszego społeczeństwa, a studiowanie tego przedmiotu daje możliwość przeglądu technik perswazyjnych oraz zrozumienia natury komunikacji bezpośredniej oraz zapośredniczonej. Studiowanie retoryki rozwija zatem umiejętność analizowania i interpretowania różnego rodzaju komunikacji międzyludzkiej, nowoczesnego zastosowania klasycznych rozwiązań, ale także daje szansę zdobycia wiedzy z zakresu historii retoryki, teorii retoryki, retoryki politycznej czy epistemologii. Co ważne, studia te realizowane są na Historisk-filosofiska fakulteten, co przekłada się zarówno na rozumienie samej retoryki, jak i jej roli w życiu człowieka jako bytu rozumnego i wolnego. Kształcenie rozpoczyna się obowiązkowymi zajęciami z zakresu historii i teorii retoryki oraz metody nauk retorycznych. Studenci ćwiczą ponadto umiejętność analizowania pojęć oraz odnoszenia ich do kontekstu historycznego, kulturowego i językowego. Odbywają zajęcia z szerokiej gamy przedmiotów realizowanych w ramach wydziału. Kierunek ten łączy w sobie wiedzę z zakresu filozofii i retoryki z innymi dyscyplinami, w których poznanie i komunikacja pełnią ważną rolę⁴⁴.

Odniesienie retoryki do filozofii przybiera różne formy. W aspekcie językowym retoryka jest sprowadzana do argumentacji i tym samym badana z perspektywy logiki. W aspekcie poznawczym stanowi ona dyscyplinę z obszaru epistemologii i narzędzie sprzyjające osiągnięciu porozumienia opartego na wspólnie przyjętych (a wcześniej poznanych *resp.* rozpoznanych) zasadach i normach. Retoryka widziana z perspektywy filozofii kultury to dyscyplina, na gruncie której bada się naturę wytworów słownych. Z kolei, widziana z perspektywy filozofii człowieka jest dyscypliną, na gruncie której rozważa się naturę uczuć i

---

⁴³ Københavns Universitet. n.d. "Forskning i retorik", <https://studier.ku.dk/bachelor/retorik/undervisning-og-opbygning/forskning> (dostęp 27.11.2020).

⁴⁴ Uppsala Universitet. n.d. "Retorik", https://www.uu.se/utbildning/utbildningar/selma/program/?pInr=RETO&pKod=HHU2M#utbkat_Tab3 (dostęp 27.11.2020).

osobowych interakcji, które są tych uczuć wyrazem oraz które są poprzedzone ich rozpoznaniem. Powiązanie retoryki z filozofią moralności daje możliwość sformułowania kryteriów, w oparciu o które dokonujemy oceny stosowanych technik perswazji. Takie teoretyczne podejście do nauczania retoryki nie wyklucza wcale jej praktycznego charakteru, a jedynie uzasadnia słusność postulowanych metod i narzędzi oraz ich uniwersalny charakter. Powiązanie tych dwóch dyscyplin jest ponadto uzasadnione historycznie, ponieważ od samego początku istnienia teoretycznego namysłu nad retoryką jej związek z filozofią był wyraźny⁴⁵.

5. Zakończenie

Przegląd wybranych programów studiów retorycznych jest reprezentatywny dla uniwersytetów europejskich. Uwyraźniają się w nim zarysowane na początku artykułu tendencje, które przejawiają się albo dominacją przedmiotów mających określony cel albo są uwyraźnione w opisie kierunku lub przedmiotu. Powyższy przegląd ponadto pokazuje, że retoryka jest traktowana jako element szeroko rozumianej humanistyki i jest najczęściej uprawiana w kontekście badań lingwistycznych (np. pragmatyka, lingwistyka stosowana, kultura języka) czy społecznych (np. dziennikarstwo, komunikacja społeczna). Jednocześnie na wielu uniwersytetach podkreśla się łączność filozofii i retoryki, jednakże sposób jej nauczania odbywa się albo głównie w kontekście *elocutio* i *actio* albo jest zastępowany przez teorię argumentacji i ma na celu doskonalenie tzw. krytycznego myślenia.

Dociekania nad retoryką i uniwersalnymi kryteriami dyskursu kulturowego toczą się od greckiej starożytności, a ich intencją jest określenie ponadczasowych i ponadkulturowych norm i zasad, które byłyby również „odporne” na wszelkie – nie zawsze korzystne dla człowieka – zmiany dokonujące się w życiu społecznym. Troska o dyskurs społeczny to troska o retorykę, o jej właściwe oblicze i rolę, jaką w tym dyskursie pełni. Od swych początków retoryka związała się z filozofią. W związku z tym, aby zrozumieć czym jest retoryka, należy zdobyć wiedzę teoretyczną o istocie komunikacji społecznej. Wiedza taka warunkuje praktykę oraz określa ogólne jej kryteria, ale sama praktyka jest już sztuką, ponieważ dotyczy konkretnych, ważnych życiowo, kwestii. Retoryka służy filozofii, jest jej narzędziem metodologicznym, przydatnym w sferze praktycznej, np. w etyce, prawie, polityce. Jest więc od filozofii zależna i filozofii potrzebna.

---

⁴⁵ Ch. Perelman, *L'empire rhétorique. Rhétorique et argumentation*, Paris 2012, s. 198-199.

Stan edukacji retorycznej na uniwersytetach europejskich prowadzi do optymistycznych wniosków. Po pierwsze, retoryka jest obecna w kształceniu. Po drugie, funkcjonuje ona albo jako odrębny kierunek studiów, albo jako przedmiot wchodzący w skład programu wielu różnorodnych kierunków studiów. Po trzecie, jest realizowana na wiele sposobów i pod kątem konkretnego profilu nauczania, co świadczy o tym, że jest to przedmiot bardzo uniwersalny i niezbędny w kulturze. Po czwarte, w dobie nowych form komunikacji przed retoryką zostały postawione nowe wyzwania – jej wykorzystanie w tak wielu różnych profilach kształcenia i w tak wielu różnych dziedzinach życia – o czym dobitnie świadczą zaprezentowane w niniejszym artykule programy dydaktyczne – pokazuje, że nie ma ona jedynie wartości historycznej, ale jest obszarem, który również ma szeroką perspektywę rozwoju pod kątem badań i zastosowań. Tak powszechna obecność retoryki w kształceniu pokazuje również, że jest ona ważnym elementem rozwoju człowieka, zaś umiejętności, które pomaga wypracować są warunkiem świadomego uczestniczenia w życiu społecznym i kulturalnym. Dostrzec można również to, że profil kształcenia retorycznego nie bywa wyłącznie praktyczny, ale powiązany jest również z filozoficznym namysłem. Pytania, które otwierają drogę do kolejnych analiz dotyczą tego, jak przyjęcie określonej koncepcji filozoficznej wpływa na postrzeganie i uprawianie retoryki.

Bibliografia:

- Aczél Petra, *Teaching rhetoric: A proposal to renew rhetorical education in Hungarian and Central European contexts*, "Govor", 36: 2019, nr 1, s. 55–77.
- Bogołębska Barbara, Worsowicz Monika, *Retoryka i jej zastosowania. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i innych kierunków humanistycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Bogołębska Barbara, *Współczesne polskie badania nad retoryką i jej zastosowaniami*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica”, 7: 2005, nr 1, s. 5–14.
- Hauser Gerard A., *Teaching rhetoric: Or why rhetoric isn't just another kind of philosophy or literary criticism*, "Rhetoric Society Quarterly", 34: 2016, nr 3, s. 39–53.
- Hudson Richard, *Some issues on which linguists can agree*, "Journal of Linguistics", 17: 1981, nr 2, s. 333–343.
- Kwiatkowska Anita, Szyber Marlena, red. *Retoryka w praktyce medialnej*, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW, Warszawa 2017.

Lewiński Piotr, *Psychologia społeczna czy retoryka empiryczna?*, „Linguistische Treffen in Wrocław”, 16: 2019, s. 77–91.

Mamcarz-Plisiecki Artur, *Retoryka i językoznawstwo – obszary spotkania*, „Roczniki Humanistyczne”, LXVI: 2018, nr 6, s. 111–135.

Perelman Chaim, *L’empire rhétorique. Rhétorique et argumentation*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris 2012.

Sobczak Barbara, Zgólkowa Halina, red. *Dydaktyka retoryki*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011.

Stern Hans H., *Fundamental Concepts of Language Teaching: Historical and Interdisciplinary Perspectives on Applied Linguistic Research*, OUP, Oxford 1983.

Werpachowska Anna, *Retoryka jako sposób myślenia o tekście*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, 81: 1990, nr 1, s. 119–130.

Netografia:

Aarhus Universitet. n.d. “Retorik”. Dostęp 5.11.2020.

<https://kandidat.au.dk/retorik/>

Amsterdam School for Cultural Analysis. n.d. “Argumentation and Rhetoric”. Dostęp 19.11.2020.

<https://asca.uva.nl/content/research-groups/argumentation-in-discourse/argumentation-in-discourse.html>

Centre Perelman de philosophie du droit. n.d. Dostęp 25.10.2020.

<http://cvchercheurs.ulb.ac.be/Site/unite/ULB055.php>

Eberhard Karls Universität Tübingen. n.d. “Allgemeine Rhetorik”. Dostęp 10.11.2020.

<http://www.rhetorik.uni-tuebingen.de/rhetorik-studium/ba-studiengang/>

Eberhard Karls Universität Tübingen. n.d. “Was ist rhetorik?” Dostęp 10.11.2020.

<http://www.rhetorik.uni-tuebingen.de/was-ist-rhetorik/>

Københavns Universitet. n.d. “Forskning i retorik”. Dostęp 27.11.2020.

<https://studier.ku.dk/bachelor/retorik/undervisning-og-opbygning/forskning/>

Københavns Universitet. n.d. “Kognition og kommunikation”. Dostęp 3.11.2020.

<https://studier.ku.dk/kandidat/kognition-og-kommunikation/>

Københavns Universitet. n.d. “Retic – profil og job”. Dostęp 27.11.2020.

<https://studier.ku.dk/kandidat/retorik/faglig-profil-og-job/>

Københavns Universitet. n.d. “Rhetoric”. Dostęp 5.11.2020.

<https://comm.ku.dk/research/rhetoric/>

Lund University. n.d. "Language and Linguistics, Rhetoric". Dostęp 11.11.2020.

<https://www.lunduniversity.lu.se/lubas/i-uoh-lu-HASPV-RETO>

Lund University. n.d. "Programmes and courses". Dostęp 27.11.2020.

https://www.lunduniversity.lu.se/lubas/courses-programmes/*/program/1/LubasfilterByLevel-advanced

Philipps-Universität Marburg. n.d. "Sprache und Kommunikation / Language and Communication". Dostęp 10.11.2020.

<https://www.uni-marburg.de/en/studying/degree-programs/humanities/sprachekommba>

Philipps-Universität Marburg. n.d. "Sprechwissenschaft und Phonetik/ Speech Science and Phonetics". Dostęp 11.11.2020.

<https://www.uni-marburg.de/en/studying/degree-programs/humanities/m-speechscience-phonetics>

Rhetoric Society of Europe. n.d. Dostęp 25.10.2020.

<https://eusorhet.eu/programs-in-europe/>

Sofia University. n.d. "Master's Degree Programmes". Dostęp 3.11.2020.

https://www.uni-sofia.bg/index.php/eng/the_university/faculties/faculty_of_philosophy/degree_programmes/master_s_degree_programmes

The South-West University "Neofit Rilski". n.d. Dostęp 3.11.2020.

<http://en.swu.bg/>

Université Libre de Bruxelles. n.d. Dostęp 25.10.2020.

<http://cvchercheurs.ulb.ac.be/Site/repertoire.php>

Universiteit Leiden. n.d. "Argumentative and Rhetorical Practices: strategic maneuvering with truth". Dostęp 11.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/101246/argumentative-and-rhetorical-practices-strategic-maneuvering-with-truth>

Universiteit Leiden. n.d. "Argumentative and Rhetorical Practices". Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/104435/de-sturende-kracht-van-taalargumentative-and-rhetorical-practices>

Universiteit Leiden. n.d. "Argumentative and Rhetorical Strategies". Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/104053/argumentative-and-rhetorical-strategies>

Universiteit Leiden. n.d. "Latin Rhetoric". Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/100783/latin-rhetoric>

Universiteit Leiden. n.d. “Linguistic and Rhetoric”. Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/100097/linguistics-and-rhetoric>

Universiteit Leiden. n.d. “Practical Rhetoric: public speaking according to historical sources”.

Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/103897/practical-rhetoric-public-speaking-according-to-historical-sources>

Universiteit Leiden. n.d. “Rhetoric and Law”. Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/102057/rhetoric-and-law>

Universiteit Leiden. n.d. “Rhetoric and Social-media”. Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/102055/rhetoric-and-social-media>

Universiteit Leiden. n.d. “Rhetorical Fireworks: a Canon of Dutch Speeches”. Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/101242/rhetorical-fireworks-a-canon-of-dutch-speeches>

Universiteit Leiden. n.d. “Rhetorical Theory, Past and Present”. Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/102054/rhetorical-theory-past-and-present>

Universiteit Leiden. n.d. “Rhetorics and Politics”. Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/courses/102056/rhetorics-and-politics>

Universiteit Leiden. n.d. “Rhetorics”. Dostęp 19.11.2020.

<https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/studies/8283/rhetorics#tab-2>

Universitetet i Bergen. n.d. “Retorikk”. Dostęp 27.11.2020.

<https://www.uib.no/studier/BAHF-RET>

Universitetet i Bergen. n.d. “Studieplan for BAHF-RET Retorikk”. Dostęp 27.11.2020.

<https://www.uib.no/studier/BAHF-RET/plan#spesialisering>

University of Amsterdam. n.d. “Communication Science: Persuasive Communication”. Dostęp 19.11.2020.

<https://www.uva.nl/en/programmes/masters/communication-science-persuasive-communication/persuasive-communication.html>

University of Antwerp. n.d. Dostęp 25.10.2020.

<https://www.uantwerpen.be/en/research-groups/political-communication/projects/political-rhetoric/>

University of Jyväskylä. n.d. “Classical Rhetoric”. Dostęp 10.11.2020.

<https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/otm-236fcfbf-d12a-48a6-9a07-4b2b0ba0b9bd/brochure>

University of Jyväskylä. n.d. "Conversation, Interaction and Rhetorics". Dostęp 10.11.2020.

<https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/otm-23487bf4-c926-4752-9683-9c108040fb34/brochure>

University of Jyväskylä. n.d. "Greek and Roman Rhetoric". Dostęp 10.11.2020.

<https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/jy-CU-357-v2/brochure>

University of Jyväskylä. n.d. "Rhetoric and Persuasive Speech-writing". Dostęp 10.11.2020.

<https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/otm-1af81de9-b530-4180-b6a3-921feb0a91bd/brochure>

University of Jyväskylä. n.d. "Rhetoric". Dostęp 10.11.2020.

<https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/jy-CU-42383-v2/brochure>

University of Jyväskylä. n.d. "Rhetorical Prose". Dostęp 10.11.2020.

<https://sisu.jyu.fi/student/courseunit/jy-CU-14683-v2>

Uppsala Universitet. n.d. "Retorik". Dostęp 27.11.2020.

https://www.uu.se/utbildning/utbildningar/selma/program/?pInr=RETO&pKod=HHU2M#utbkat_Tab3

Rhetorical education in Europe - dominant tendencies Summary

The aim of this article is to show that certain research and educational tendencies dominate in contemporary rhetorical education. For this reason, selected didactic offers and subjects included in study programs were presented, which are representative for research and didactics in the field of rhetoric carried out in Europe. The research and analyzes lead to the conclusion that there are three tendencies in rhetorical education: the tendency showing rhetoric from the language sciences point of view (linguistic and literary studies), the tendency showing rhetoric from the social sciences point of view (practical attitude) and the philosophical tendency (both theoretical and practical attitude). The article emphasizes that the mentioned tendencies are not mutually exclusive. However, it can be seen which of them is the basis for the method of practicing rhetoric and clearly dominates. First, examples of these didactic offers are presented that are implemented from the perspective of the language sciences, then those that take the perspective of social sciences, and finally, those that have a clear philosophical perspective. This order is not accidental. The "linguistic" approach to rhetoric seems to be the most common. Studies conducted from the perspective of social sciences put emphasis on the practical dimension of knowledge. Philosophical perspective generally takes into account both dimensions of rhetoric, i.e. the theoretical and practical dimensions. This, in turn, allows to see all dimensions of human life and gives a full understanding of the rhetoric itself, as well as the need to include it in education.

Keywords: rhetoric, rhetorical education, language sciences, social sciences, philosophy, tendency in rhetoric teaching, philosophy and rhetoric